

Slovní asociace ve výzkumu bilingvizmu ve Vojvodině

Věra Novotná

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Při práci na dizertaci *Slovenština ve Vojvodině: status a komunikační uplatnění* mě provázela otázka o budoucnosti slovenštiny v daném prostoru. Na charakter a vývoj vzájemného spolužití v tomto multijazykovém, multietnickém prostředí mohou mít nepochybně vliv vzájemné etnické představy a etnické stereotypy týkající se koexistujících společenství – přičemž z hlediska budoucích vztahů jsou důležité etnické představy, stereotypy, nejednou i předsudky, které se budují u dětí.

Problematika etnických stereotypů a předsudků představuje specifickou sféru všeobecnější problematiky sociálních stereotypů, které je potřebné věnovat pozornost v teoretické rovině, v rovině empirických výzkumů, ale i při využití poznatků v multikulturní výchově. Někteří autoři chápou stereotypy a předsudky jako synonyma, ale s tím nelze souhlasit. Podle publikace J. Buryánka *Interkulturní výchova* (2005) můžeme *stereotyp* opsat jako *zevšeobecněné* mínění o skupinách, připsání kolektivní vlastnosti celé skupině jedinců bez ohledu na individuální charakteristiky¹ s tím, že může mít pozitivní i negativní náplň. Tvorba stereotypů je ovlivněna skupinovými normami, výchovou, osobní nebo zprostředkovanou zkušeností, působením medií, společenskými změnami.² *Předsudek* obsahuje záporné hodnocení, odsouzení a je projevem negativního vztahu. Jak uvádí Milan Nakonečný, s ohledem na okolnost, že jsou předsudky druhem postoje, zakládají sklon k negativnímu jednání, a protože jsou *iracionální*, jsou velmi odolné vůči změnám a rezistentní vůči racionální argumentaci (cit. podle Buryánek, 2005, s. 34). Jak řekl Albert Einstein: „Je snadnější rozbít atom než zničit předsudky.“

Různé příklady na fungování etnických stereotypů uvádí Jan Průcha (2001, 2004), přičemž poukazuje na to, že etnické postoje a s nimi nejednou i předsudky se formují už v poměrně raném věku. Na výzkum etnických postojů dětí sa využívají různé metody, od rozsáhlejších slovních úloh, hodnotících komparativních stupnic, po přiřazování

¹ Jako první v tomto kontextu použil výraz stereotyp americký novinář Walter Lippmann v knize *Public Opinion*. Podle *Encyklopedie obecné psychologie* „stereotypy jsou mínění o třídách individuí, skupinách nebo objektech, která jsou v podstatě šablonovitými způsoby vnímání a posuzování toho, k čemu se vztahují“ (Nakonečný, 1997, s. 223). Uvádí se zde též, že „nejsou produktem přímé zkušenosti individua, jsou přebírány a udržují se tradicí“ – pravda, osobní zkušenost se na vytváření stereotypů v souhře s jinými činiteli určitě podílí také.

² T. Zíková definuje stereotyp jako „velmi stabilní prvek ve vědomí, resp. psychický a přeneseně i sociální mechanismus, regulující vnímání a hodnocení skupinových jevů, ovlivňující názory, mínění, postoje i chování“ (ZÍKOVÁ, Tereza: Stereotypní vnímání a hodnocení sociálních skupin. Dostupné na internetu: <http://www.varianty.cz/new/index.php?id=17&action=list&theme=&target=&orderCol=title&direction=DESC&start=20&item=74>).

pozitivních nebo negativních adjektivních atributů etnickým skupinám (např. *milý, čistý, přátelský; průměrný, hloupý* apod.) (Průcha, 2001, s. 148).

Inspirací k mému vlastnímu výzkumu, jehož výsledky by ukázaly současnou situaci i možný předpoklad pro budoucí vývoj, byl příspěvek profesora Predraga Pipera z Bělehradu „Asociativní slovníky slovanských jazyků a etnokulturní stereotypy“. Profesor Piper na konferenci „Slovanské jazyky – literatury a kultury ve světle aktuálních integračních procesů“ (Bělehrad 12. – 14. 2. 2003) přednesl referát, ve kterém na materiálu pro asociativní slovník srbského jazyka (Асоцијативни речник српског језика, Београд, 2005), na jehož tvorbě se podílel, i vlastního výzkumu provedeného ve Voroněži na konci r. 2002 analyzoval nejčastější asociace na slova „Rusi“ a „zajedno (společně)“.

Při této výzkumné orientaci na asociace se vychází z toho, že jazykem vyjádřené představy o světě (v idiolektu i sociolektu) zahrnují i etnokulturní stereotypy. Jsou to komplexy nejčastějších a typických verbálních asociací, které mají určitá jazyková společenství o národech a kulturách, přičemž „exaktní náhled do etnokulturních stereotypů různých národů, vyjádřených v jejich jazycích, může, mimo jiné, posloužit jako jeden z indikátorů vztahu jednotlivých národů a kultur k druhým“ (Piper, 2003, s. 23). Také na konferenci P. Piper požádal účastníky, aby si zapsali pět prvních asociací na slovo *Bělorusko* – předpokládal, že by velmi pravděpodobně asociace přítomných zahrnovaly jméno současného představitele státu, některé historické osobnosti země nebo jméno hlavního města. Ve prospěch předpokladu hovoří i výsledky jeho ankety na vzorku třiceti studentů Voroněžského ekonomicko-právního institutu. Nejčastější asociáty na etnonym *Srbi* byla slova: bombardování, válka, Milošević, Bělehrad, Kosovo.

Na utváření společenských stereotypů mají, mimo jiných zdrojů,³ v dnešní době velký vliv masmédiá a agentury vztahů s veřejností (PR). Vzhledem k tomu, že tato média vlastní často nadnárodní společnosti, prof. Piper upozorňuje na zvýšenou možnost vytvářet u lidí plánovitě stereotypy, které by vyhovovaly těm, kteří vlastní zdroje informací. Pokud by tyto zdroje byly jediné, mohou tak vznikat stereotypy povrchní, ale i úplně chybné. Dokladem fungování/nefungování mediálního informování ve spojení s nedostatkem osobního poznání a kontaktu mohou být například jediné dva asociáty – válka, Drakula – které u studentů Moskevské státní univerzity, Fakulta cizích jazyků, získala Svetlana Grigorjevna Ter-Minasova na slovo-stimulus „Jugoslavié“ (Тер-Минасова, 2000, s. 46).

V souvislosti s výzkumem postavení slovenštiny ve vojvodinském prostředí bychom mohli získat představu o etnokulturních stereotypech žáků daných lokalit i o jejich náhledu na vlastní etnikum. Zajímá nás také vztah dotazovaných k zemím, které se zkoumaných etnik týkají. Vzhledem k úvodní otázce o budoucnosti slovenštiny na prostoru Vojvodiny jsme zaměřili pozornost na žáky posledních ročníků základní školy. Na základě jejich současných reakcí můžeme předpokládat, v jakém prostředí jazy-

³ Mezi zdroji budování stereotypů uvádí T. Zíková kromě vlastní sociální zkušenosti (častější) jiné zdroje: rodinná výchova a sociální okolí (autority, škola, skupinové normy, veřejné mínění, působení medií) (Zíková, T.: Stereotypní vnímání a hodnocení sociálních skupin. Dostupné na internetu: <http://www.varianty.cz/new/index.php?id=17&action=list&theme=&target=&orderCol=title&direction=DESC&start=20&item=74>).

kově i kulturně pestré Vojvodiny budou žít. Významná je i možnost kultivace stereotypů, které může pomoci znalost současných.

Viděli jsme také, že by všichni zainteresovaní měli působit tak, aby informace, které se k lidem dostávají, byly co nejrealnější a úplné. To je důležité zohlednit při plánování kulturní politiky vzhledem k druhým národům, národnostem a kulturám, ale také při kultivaci etnických stereotypů. Významně přispět může i škola, a to nejen v oblastech, kde společně žije národnostně smíšená společnost, jako je tomu ve Vojvodině. Také v tomto ohledu může být výzkum přínosem.

Získávání a analýza dat

Data, použitá v této práci, byla získána z 204 anketních dotazníků, které byly zadány žákům posledních ročníků základních škol (ZŠ). Výzkumu se zúčastnili žáci obou tříd slovenské ZŠ ve Staré Pazově⁴ – Vojvodina (41 žáků: 16 dívek, 22 chlapců), dvou tříd srbské ZŠ ve Staré Pazově (54 žáků: 32 dívek, 22 chlapců). Pro porovnání jsme anketu předložili žákům dvou tříd posledního ročníku ZŠ v Prievidzi – Slovensko (51 žáků: 23 dívek, 28 chlapců) a 2 tříd srbské ZŠ v Bělehradu – Srbsko (58 žáků: 27 dívek, 31 chlapců). Věkové složení bylo přibližně stejné, v Srbské republice je povinná osmiletá docházka, ale děti jdou do školy od sedmi let.

Žáci byli požádáni, aby napsali své asociace na toponyma *Srbsko*, *Vojvodina*, *Slovensko*, etnonyma *Srbi* a *Slováci* a adverbium *společně* (společně, zajedno). Ve slovenských školách měli k dispozici slovenskou mutaci dotazníku, v srbských školách si mohli vybrat mezi identickými dotazníky v srbštině, psanými cyrilicí nebo latinkou. Z volných asociací získaných od žáků je do zpracování vzata první.

Kolem každého slova-stimulu se utvoří asociativní pole se *středem*, který tvoří nejfrekvencovanější asociát, *jádrem*, které formuje strukturu stereotypu a je tvořeno vícekrát zastoupenými asociáty, a *periferií* (pouze jednou se vyskytující asociát). Pro správnou interpretaci struktury je nutné brát v úvahu i příslušnost asociátů ke stejnému slovnímu hnízdu (př. národná menšina/národnosná menšina, pravoslavac/pravoslavni). Důležité je také zastoupení různých tématických skupin (př. historie, ekonomika, politika, hudba, duchovnost).

Co jsme se dozvěděli?

V této části budou uvedeny všechny první asociáty na jednotlivá slova-stimuly, které byly získány od respondentů z jednotlivých škol. Doplněny budou některými údaji a analýzou.

STARÁ PAZOVA – škola slovenská, 41 žáků. Na každé slovo-stimulus byla od všech žáků získána asociace.

Srbsko: Branko Ćopić/Ćopić/Āopić 10 (Ćopić 5, Āopić 2, Ťopić 3), Vojvodina 7, Dunaj 6, Belehrad 3, Balkán 2, Morača 2, rodina 2, Drina, ja, Jugo, Kosovo, Niš-expres, Partizan, Srbi, Stara Pazova, Škoda.

⁴ Tato okolnost byla určující pro velikost vzorku. Z každé ZŠ jsme do ankety zařadili žáky dvou tříd.

Získali jsme 16 různých asociátů.⁵ Nejvyšší zastoupení – střed asociativního pole zastoupen deseti asociáty – má Branko Ćopić, jádro stereotypu tvoří slova: Vojvodina (7), Dunaj (6), Bělehrad (3), Balkán (2), Morača (2) a rodina (2). Asociativní pole obsahuje 7 slovních asociací. Na periferii, a tedy bez vlivu na strukturu stereotypu, se ocitlo 9 asociátů.

Při pohledu na slova, která tvoří strukturu stereotypu, zjišťujeme, že jde převážně o toponyma, hydronyma a jméno hlavního města. To je v souladu s očekáváním i se zjištěním jiných výzkumníků. Příznivě působí přítomnost slova s kladnou hodnotou (rodina) a jméno osobnosti kulturního života (Ćopić).

Vojvodina: Novi Sad 8, Panonská nížina 8, Fruška Hora/hora 4, Sriem 4, Dunaj-Tisa-Dunaj 2, Tisa 2, Belehrad, domovina, dom, Dunaj, Janko Ćmelik, „more“⁶, naša Pazova, Nenad Ćank, Petrovaradinská tvrďava, polnohospodarstvo, rodina, Srem-Banát-Báčka, Stara Pazova.

Na slovo-stimulus VOJVODINA máme 18 různých asociátů. Střed tvoří dva: Nový Sad a Panonská nížina, oba se zastoupením 8x. Po oddělení třinácti slov periferie zůstává jádro formující stereotyp: Fruška gora (4), Sriem (4), Dunaj-Tisa-Dunaj⁷ (2), Tisa (2). Jde výlučně o geografické pojmy. Celkem se na formování tohoto stereotypu podílelo 6 asociátů.

Slovensko: Bratislava 13, Stredná Európa 8 (stredná Európa 2, Stredná Európa 1, Sredna Evropa 1, sredňa evropa 1, St. Evropa 1, Stredná Európa 1, Stredna Euvropa 1), Tatry/Tatri 7 (Tatry 4, Tatri 3), auto – Škoda/Škoda auto 4 (auto Škoda 2, Škoda auto 2), Banska Bistrica 3, Tesco 2, vrhy/vrche 2, literatúra, rodina.

Na toponymum SLOVENSKO bylo utvořeno celkem 9 různých asociátů, střed je hlavní město Bratislava (13x) a v jádru jsou obsažena Stredná Európa (8), Tatry (7), Škoda auto (4), Banská Bystrica (3), vrchy (2) a Tesco (2). Mimo toponym nacházíme i značku aut (či spíše firmu) a jméno obchodního řetězce. Můžeme předpokládat, že někteří žáci slovenské ZŠ ve Staré Pazově mají osobní zkušenost s pobytem na Slovensku. Periferii tvoří dva asociáty.

Srbi: Vuk Karadžić/Karadžić 13 (Karadžić 6, Karadžić 7), slivovica/šlivovica 6 (slivovica 4, šlivovica 2), manastiri/manastier/i (3), sveti Sava (3), tvrdohlavý/sebi sa tvrdohlavi 3 (tvrdohlavý 2, sebi sa tvrdohlavi 1), pravoslavni (2), azbuka, Branko Ćopić, Ivo Andrić, Josip Broz Tito, Zmaj, kultura, nisa dobri, Pražská šunka, Srbsko, srbsky, Sv Dorde.

Na etnonymum SRBI jsme dostali 19 různých asociátů, z toho však 11 je zastoupeno pouze jednou (periferie). Pro strukturu stereotypu je významný střed – Vuk Karadžić (13) a jádro tvořené pěti asociáty: slivovica (6), manastiri (3), sveti Sava (3), tvrdohlaví (3) a pravoslavni (2). Ve stereotypu se objevují významné osobnosti z oblasti kultury, školství, osvěty („Vuk Karadžić“, „sveti Sava“), pojmy duchovní hodnoty („manastiri“, „pravoslavni“), ale také asociáty s negativní konotací („tvrdohlaví“ a možná i „slivovice“).

⁵ Nezohledňují se různé způsoby psaní stejných výrazů.

⁶ Místní toponymum pro Slankamenské jezero.

⁷ Kanál.

Slováci: Anton Bernolak/Bernolák 16 (Bernolak 12, Bernolák 4), súkromníci/sú 4, (súkromníci 2, sukromníci sú 2), ja 3, LIFAM⁸ 3, národná/a menšina 3 (národná m.2, narodna m. 1), narodnostná/národnostná menšina 3 (narodnostná m.2, narodnosna m.

1), demode, DIANA, jazyk, narodno mešeni, približni ako Česi, St. Pazova, súkromníctví, usilovni, Vladimir Hurban.

Stimulus SLOVÁCI napoví něco o autostereotypu. Spektrum získaných asociátů je tvořeno patnácti položkami, po odečtu devíti periferních získáme střed – Anton Bernolák (16) a jádro: národná a národnostná menšina (6), súkromníci (4), ja (3) a Lifam (3).

Anton Bernolák je významnou osobností pro žáky slovenské Vojvodiny, bylo by zajímavé zjistit, proč se objevil on a ne jiní slovenští činitelé. Získané asociace ukazují i na menšinové povědomí slovenských žáků, na to, že se cítí jako Slováci, příslušníci národnostní skupiny, která vytváří pozitivní hodnoty.

Spoločne: Slovania/nja 14 (Slovania 13, Slovanja 1), podobni jazyk 11, ista/á rasa 4 (ista r. 3, istá r. 1), podobna/á klima 4 (podobna 3, podobná 1), jazyk 2, žit' 2, himna, rasa, výno, život.

SPOLOČNE má 10 různých asociátů. Nejčastěji se vyskytl Slovania (13) a je centrem asociativního pole. Slova: podobný jazyk (11), istá rasa (4), podobná klima (4), jazyk (2) a žit' (2) mají výpovědní hodnotu pro jádro stereotypu. Zajímavé je, že reakce na slovo-stimulus na vyjádření „společného“ u většiny respondentů ve slovenské škole vypovídají o vnímání „společného slovanství“ – „Slovania“, „podobný jazyk“, „jazyk“, „istá rasa“, přičemž výrazně akcentují jazykovou blízkost. Jinak je tomu, jak uvidíme dále, u srbských žáků ve Staré Pazově, jejichž asociáty jsou obecnější pojmy „láska, společenství, přátelství...“.

Velká část jednou se vyskytnuvších asociátů ukazuje na to, že slovenské děti ze Staré Pazovy mají dobrý vztah k zemi, kde žijí, př.: na stimulus Srbsko – „ja“, „Stará Pazova“, Vojvodina – „domovina“, „dom“, „naša Pazova“, „rodina“.

STARÁ PAZOVA – škola srbská: 54 žáků. V dotaznících u jedné žákyně chyběla reakce na slovo-stimulus SLOVACI a ZAJEDNO. Šest žáků si vybralo dotazník v latině.⁹

Srbija: domovina 7, moja/naša zemlja 6 (moja zemlja 3, naša zemlja 3), otadžbina/otadžbina (vlast) 4 (otadžbina 3, otadžbina 1), Beograd 3, kuća 2, mir 2, planina/e 2, stara 2, Crna Gora, dom, domaćinstvo, drvo, država, fudbal, kapitalizam, Kosovo, kriminal, Marakana, mleko, Partizan, patriotizam, pravoslavac, predsednik, rat, rukomet, sir, sloboda, snovi, Srbi, starac, sunce, Tito, Vojvodina, zastava.

Toponymum SRBIJA dostalo 35 asociátů, z nichž 26 se objevilo pouze jedenkrát. Střed je v asociátu domovina (7), jádro tvoří 7 asociátů: moja/naša zemlja 6, otadžbina (4), Beograd (3), kuća (2), mir (2), planina/e (2), stara (2). Výrazně jsou zastoupeny asociáty s pozitivní významovou složkou („domovina“, „otadžbina“, „moja zemlja“, „mir“, „kuća“), nechybí ani jméno hlavního města a geografická charakteristika.

Vojvodina: Novi Sad 7, ravnica 7, Srem 6, Dunav 4, dolina/e 2, zeleno 2, AP u kojoj ja živim, Autonomna Pokrajina, droga, krompir, Lale, lepa, mesto gde živim, mir,

⁸ LIFAM, DIANA jsou místní firmy, kde pracuje dost Slováků žijících ve Staré Pazově.

⁹ Vzhledem k multinacionálnímu složení obyvatel Staré Pazovy můžeme předpokládat, že mezi nimi byli i žáci Nesrbi.

nacionalizam, njiva, oblast u kojoj živim, ovde žive mnoge nacije, pacov, Palić, pokrajina u kojoj živimo, pokrajina, poljoprivreda, rat, ravna, reka, skupština, Srbi, Subotica, tuga, zemlja, žito.

Také stimulus VOJVODINA má relativně velkou denotativní disperzi – zastoupení 32 asociátů, jejich středem jsou Novi Sad (7) a ravna (rovina) (7). Jádrem: Srem (6), Dunav (4), dolina (2), zeleno (2) jsou asociáty z oblasti geografie, k nimž je nutné přidat „AP u kojoj ja živim“, „mesto gde živim“, „oblast u kojoj živim“, „pokrajina u kojoj živimo“, celkem (4), protože patří ke stejnému hnízdu, celkem 5 položek.

Toponyma SRBIJA i VOJVODINA mají v asociátech žáků srbské základní školy vyjádřenou kladnou emotivní složku.

Slovačka: Slovaci/ak 7 (Slovaci 6, Slovak 1), Bratislava 4, Evropa 3, nošnja (kroj)/narodna n. 3 (nošnja 2, narodna n. 1), skijanie 3, mamička/e 2, mamika 2, slova (písmena) 2, Bosanci, cveće, Češka, daleka, država, evropska, jezik, kriminal, lepa je zemlja, lepota, manjina, mentali, metal, muzika, nacionalna manjina, pivo, plavo, pločice, raspad, reka, slike, Sloveni, sport, sused, škrti, trocikli, tuča.

Na toponymum SLOVAČKA bylo utvořeno 35 různých asociátů, střed Slováci (7), jádro stereotypu má 7 asociátů: Bratislava (4), Evropa (3), nošnja (3), skijanje (3), mamička (2), mamika (2), slova (2).

Mimo toponym „Bratislava“, „Evropa“ je možné pozorovat, že na vytvoření stereotypu má vliv i osobní zkušenost – „skijanje“ na Slovensku, „nošnja“ ve svátcích a při folklorních slavnostech ve Staré Pazově, „mamička“, „mamika“ při společenském kontaktu se slovenskými dětmi a jejich rodinami. Je pravděpodobné, že dva žáci měli asociaci týkající se mezijazykové homonymie, k rozdílnému významu slov. Zatímco v srbské „slovo“ znamená „písmeno“, slovenské „slovo“ je v srbské „reč“.

Srbi: narod 11, ljudi 5, moj/naš narod/narod kome pripadam 3, lepi 2, pravoslavci/pravoslavni 2, sport 2, vojnici/vojska 2, Beograd, borbeni, božič, čist narod, deca, dobri, dobrodušni, folklor, fudbal, glupaci, ja, košarka, kriminal, krupni, lepota, loto, lukavstvo, mentalitet, moda, najbolji narod, prijateljstvo, složni, smešni, sportisti, talentovani, tuga, zajedno.

Stereotyp, který v tomto případě slovní asociace na etnonymum SRBI složí, je auto-stereotyp. Získali jsme 34 asociátů. Střed: narod (11), a jádro je formováno šesti výrazy: ljudi (5), moj/naš narod (3), lepi (2), pravoslavci/vni (2), sport (2), vojnici/vojska (2). Také zde jsme seskupili asociáty, které tvoří stejný funkcionální blok („pravoslavci“ – „pravoslavni“, „vojnici“ (vojáci) – „vojska“ (vojsko), „moj/naš narod“ – „narod kome pripadam“). Ve srovnání s autostereotypem slovenských žáků s výraznou asociací „národnostní menšiny“ vidíme u Srbů dominující asociát „narod“ („moj/naš narod“) – obě skupiny asociátů vypovídají o síle vazby etnonyma a etnického zařazení, u slovenských dětí v jejich lokálním uložení jako menšiny.

Slovaci: plavi (světlí) 4, kifle (rohlíky) 3, narod 3, suknje 3, folklor 2, nošnja/e 2, orasi (ořechy) 2, seljaci 2, torta/i 2, Tot 2, crveni¹⁰ obrazi (červené tváře), dobri dem, folklorno umetnički (doslovně: folklorně umělečtí), Jaroslav, jezik, Manjika, Marija

¹⁰ Barvy v asociacích jsou specifickým předmětem výzkumního zaměření. Více v článku HUBATKA, Miloslav: O metodě Barvy života, přístupném na internetu: <http://www.nadanedite.cz/view.php?nazevclanku=o-metode-barvy-zivota-&cisloclanku=2008090001>

Kiri, mnogobojni (pestrí), ne razumljiv jezik, opanak, Paljo, pedantni, pegavi, plava kosa i plave oči, plavokosi, pun komšiluk, rasa, seljača, Slovačka, sugrađani, susedi, šarena nošnja (pestrý kroj), šareni, šareno (pestré), šeci mentalci, šumarstvo (lesnictví), traktoristi, zelena.

Etnonymum SLOVACI má 38 asociátů. Asociativní pole má velmi nevýrazný střed – plavi (4), do jádra patří asociáty: kifle (3), narod (3), suknje (3), folklor (2), nošnja (2), orasi (2), seljaci (2), torta (2), Tot (2). Pokud podle významu k asociátu „nošnja“ připojíme „šarena nošnja“ – 2 + 1, a spojíme významově stejné „šareni“ a „šareno“ (2), asociativní pole se zmenší na 36 položek a jádro 10.

Ze získaných asociátů jednoznačně vyplývá, že pro žáky srbské školy ze Staré Pazovy na vytvoření stereotypu o Slovácích působí ve velké míře osobní kontakty s příslušníky tohoto etnika („plavi“, „nošnja“ – „šarena nošnja“, „torta“, „kifle“), ovlivněné rodinou – „Tot“ (synonymum etnonyma?), a jistě i činností samotných Slováků. V jádru se 3x objevuje asociát „narod“. Jak již bylo uvedeno, na slovo-stimulus SLOVACI neměla jedna žákyň žádnou slovní asociaci.

Zajedno: ljubav 12, skup (shromáždění) 6, gomila (hromada, množství) 4, svi 4, društvo 3, mir 3, drugarstvo 2, druženje 2, sreća 2, Evropska unija, grupa, Hag, huntos, mnogo, mnoštvo, radijum, siromašni, skupa, sloga, smo jači, svet, tim, veza, zastava.

ZAJEDNO má 24 asociátů, spojíme-li mnoho/mnoštvo (2), je jich 23. Střed je velmi výrazný – ljubav (12), jádro představuje po spojení těchto 8 asociátů: skup (6), gomila (4), svi (4), društvo (3), mir (3), drugarstvo (2), druženje (2), mnogo/mnoštvo (2).

Ve stereotypu jsou významně zastoupeny asociáty s vysokou pozitivní hodnotou: „ljubav“ 12, „mir“ 3, „drugarstvo“ 2. Jako v předchozím případě, i zde jsme získali 53 asociátů od 54 dotázaných žáků.

Při pohledu na asociáty, které se v dotaznících vyskytly jen jednou, zjišťujeme, že pro některé žáky Srbsko představuje sport („Partizan“, „Marakana“, „fudbal“, „rukomet“) a to je očekávané zejména u chlapců. Pozitivní je, že svou zem spojují se sluncem a sny („sunce“, „snovi“), přítomny jsou ale i asociáty s extrémním významem (př.: na stimulus Vojvodina asociát „rat“ i „mir“). I mezi těmito asociáty jsou ty, které vypovídají o spojení Slováků a Slovenska s národnostní skupinou Slováků ve Vojvodině. Jsou to např.: „nacionalna manjina“, „sused“ na stimulus Slovačka, nebo vlastní jména na stimulus Slovaci („Jaroslav“, „Manjika“, „Paljo“). Z jazykové oblasti se vyskytl asociát nespecifikovaný „jezik“ i „ne razumljiv jezik“, dokládající menší míru mezijazykového dorozumění.

PRIEVIDZA – škola slovenská: 51 žáků. 5 z nich nemělo žádnou asociaci na slovo-stimulus SRBI.

Srbsko: vojna/-y 23 (vojna 19, vojny 4), 1. sv. vojna 6, Čierna Hora/hora 4 (3 + 1), ľudia 2, štát 2, atentát (1914), atentát, Balkán, Belehrad, černý, ďaleká zem, dovolenka, hora, chudobní ľudia, chudoba, nepriatelja, Rakúsko-Uhorsko, rómovia, zem.

Asociativní pole ke stimulu SRBSKO má 19 různých asociátů. Výrazný střed: vojna 23 (vojna 19, vojny 4), jádro obsahuje 4 asociáty – 1. sv. vojna (6), Čierna Hora (4), ľudia (2), a štát (2) – ke kterým můžeme přidat pátý spojením chudobní ľudia + chudoba (2).

Stereotyp, který nacházíme, je pravděpodobně výsledkem informací o zemi získaných ze sdělovacích prostředků („vojna“), částečně doplněných učivem historie („1. sv. vojna“, „atentát 1914“). Mimo etnonyma svazového státu „Čierna Hora“ a vědomí, že v Srbsku žijí lidé, je tvořen asociáty válečnými a asociáty, které mohou mít negativní podtón.

Vojvodina: história/dejiny 8 (história 7, dejiny 1), Slovania 5, Slováci 4, vojak/-ci 4 (3 + 1), kráľ 3, voda 3, mesto/staré mesto 3 (2 + 1), historická zem 2, vodca 2, autonómna oblasť, diera, historicky, hrdina, kniežatá, kráľovstvá, málo obývaná krajina, Nemecko, nevolníctvo, Rusko, rôzne národy, slovenský pôvod, štát, vojna, veľkí vládcovia, vojvoda, zmiešání.

Na toponymum Vojvodina jsme dostali 26 asociátů, z nichž 17 tvoří periferii. Nejfrekventovanější je história/dejiny (8), jádro je sestaveno z těchto osmi asociátů: Slovania (5), Slováci (4), vojak/-ci (4), kráľ (3), voda (3), mesto/staré m. (3), historická zem (2), vodca (2). Z asociátů je zřejmé, že žáci mají celkem mylnou představu o Vojvodině, jejíž jméno asociuje historii – vévodství, „kráľ“, „staré mesto“... Zajímavá je asociace Vojvodina – „voda“, která je uvedena u 3 žáků. Důležité a pozitivní je, že ve stereotypu jsou zastoupeny asociáty o lidech, kteří ve Vojvodině žijí: „Slované“ a „Slováci“.

Slovensko: vlast'/moja v./rodná v. 11 (8 + 2 + 1), Tatry/ Vy.T. 10 (9 + 1), domov 4, Dunaj 3, hokej 3, zem 3, príroda 2, štát 2, Slovák/-ci 2 (1 + 1), Bratislava, bryndza, Huni, Karpaty, majstrovstvo sveta, majstri, moja zem, nuda, rodný kraj, skorumpovaný štát, zeleň.

Na toponymum SLOVENSKO jsme získali 20 různých asociátů. Střed je asociát vlast (11) včetně rozšíření moja/rodná, těsně následovaná Tatrami (10). Jádro tvoří slova domov (4), Dunaj (3), hokej (3), zem (3), príroda (2), štát (2) a Slovák (2) – celkem 7 asociátů. Stereotyp má vysokou kladnou konotaci („vlast“, „domov“) a je vyjádřen podle předpokladu také příznačnými toponymy („Tatry“, „Dunaj“).

Srbí: Slovania/slovania 7 (6 + 1), vojaci 4, vojna 3, chudáci (2), ľudia (2), srny (2), cestovanie, Európa, Europania, Gavrilo Princip, hádka, chudobní, chudoba, Maďari, mydlo, národ, nátlak, nervozní, neznámi, obyvatelia Srbska, odlišní, Srbsko, sršni, svrbenie, svrbí, teroristi, utlačovaní, vojnový vodca, vojsko, výbušný povahou, vzdialený štát, zima.

Ze 46 získaných asociátů jen 6 patří k těm, které vytváří etnostereotyp. Je to střed Slovania (7) a jádro pěti asociátů: vojaci (4), vojna (3) – což z významového hlediska tvoří celek stejně početný jako střed Slovania – chudáci (2), ľudia (2), srny (2).

Slováci: ľudia 4, my/my všetci 4 (3 + 1), národ/n. SR/Slovenskí národ 4 (2 + 1 + 1), Slovensko 3, alkohol 2, hokej 2, ja 2, priatelia 2, brat/-ia 2 (1 + 1), Cigáni, človek, dnešok, hokejisti, hrdosť, chudák, chudí ľudia, ja a ostatní, junák, krása, Lazy, levice, majstri sveta, Mečiar, milí ľudia, moja rodina, múdri, my – švábi, obyvatelia štátu, ovečky, pevný národ, politika, poslanci, slovenčina, slobodní ľudia, usilovní.

Autostereotyp na stimulus SLOVÁCI je vyjádřen středem asociáty ľudia (4) a my/my všetci (4) národ/n. SR/Slov. národ (4) a jádrem: Slovensko (3), alkohol (2), hokej (2) a ja (2) – celkem 6 položek. Zastoupena je též i jedna společensky nepřiznivá: alkohol. Asociativní pole obsahuje 35 asociátů.

Spoločne: národ/-y 6 (5 + 1), Slovania/slovanské národy 6 (4 + 2), Európa 4, história 4, sloboda 3, podobná reč/podobný jazyk 3 (2 + 1), armáda, Európania, EU, hrdosť, chlieb, jednota, ježkovia, jedlo, kamaráti, kolektív, ľudia, ľudstvo, obyvatelia, politika, príbuzní, S + Č povyk, spojenci, štáty, stredná Európa, svet, televízia, tradícia, vlasť, zábava, zem.

Na stimulus SPOLOČNĚ bylo vytvořeno pole 31 různých asociátů. Středu patří 2: národ/y (6) a Slovania/slovanské národy (6), jádru 4: Európa (4), história (4), sloboda (3) a z jazykové oblasti podobná reč/podobný jazyk (3).

Z jednou zastoupených asociátů je zajímavé, že na stimulus Srbsko a Slováci se sešly dvě velmi podobné repliky: „chudobní ľudia“, „chudoba“ v prvním a „chudák“, „chudobní ľudia“ ve druhém případě. Asociáty nepocházejí od jednoho respondenta. Etnonymum Slováci je bohatší o výčet kladných reakcí (např.: „milí ľudia“, „múdri“, „usilovní“, „slobodní ľudia“). Ke slovu Vojvodina je i tady zastoupena linie historická: „historicky“, „kniežatá“, „kráľovstvá“, „nevolníctvo“, „veľkí vládcovia“ a „vojvoda“. U některých žáků jdou asociace správným směrem: „autonomná oblasť“, „rôzne národy“, „slovanský pôvod“, „zmiešani“. V asociátech žáků z Prievidze se objevují na stimulus SPOLOČNE reakce, které v jiné skupině žáků nebyly: „Európska Únia“, „stredná Európa“, „Európania“, „spojenci“.

BĚLEHRAD – škola srbská: 58 žáků, z nich 3 neměli asociaci na slovo-stimulus Vojvodina, 12 na Slovačka, 11 na Srbi, 27 (46,5 %) na Slovaci a 22 zajedno.

Srbija: Beograd/grad Beograd 10 (8 + 2), domovina/moja domovina 7 (5 + 2), država 3, otadžbina 3, do Tokija 2, Kosovo 2, rasulo 2, sloboda 2, Milošević/Slobodan Milošević 2, sport 2, zemlja 2, Azija, bombardovana, bombardovanje, Boris Tadić, carstvo, Fudbalski klub, hrabrost, izdržljivost, jeee, Kalemegdan, košarkaši, Kraljevina, nastavnica srpskog, rakija, ratovi, rodna zemlja, SFRJ, smor, Šajkača, Šumadija, Vuk Karadžić.

Asociativní pole má 32 asociátů. Na vytvoření stereotypu pro toponymum SRBIJA se podílí 11 asociátů, z nichž střed je Beograd (10), jádro: domovina/moja domovina (7), država (3), otadžbina (3), do Tokija (2), Kosovo (2), rasulo (2), sloboda (2), Milošević/Slobodan M. (2), sport (2), zemlja (2), z nichž „rasulo“ má negativní konotaci.

Vojvodina: ravnica 15, Novi Sad/grad N.S. 5 (4 + 1), Lala/e 3 (2 + 1), Srem 3, Čanak 2, kukuruz 2, Mađari 2, Petrovaradin 2, poplava/-e 2, Am dobro, Austro Ugari, Banat, Fruška Gora, hleb, Jaša Tomić, jezero, Laza gej, nastavnica matiša, nastavnik informatike, NiS Vojvodina, panonsko more, plodnost, poznata po mnogobr. rekama, ravnice, retardiran akcenat, vino, zelenilo.

Do stereotypu na toponymum VOJVODINA vchází 9 asociátů, střed je výrazný: ravnica (15), jádro tvoří Novi Sad (5), Lala/e (3), Srem (3), Čanak (2), kukuruz (2), Mađari (2), Petrovaradin (2), poplava/-e (2). Mimo geografických pojmů je zahrnuto jedno etnonymum („Mađari“), jméno politika oblasti a poněkud pejorativní název pro obyvatele („Lale“). Celkem bylo vytvořeno 27 asociátů.

Slovačka: Bratislava 11, Českoslovačka/Čeho-Slovačka 4 (3 + 1), Češka 3, država 3, hokej 3, Slovaci 2, Škoda 2, Cvikeri, Dunav, Evropa, kristal, loš život, moja drugarica Ana, nepismeni, nešto, sladoleđ, Slovačka se čačka, smeh, Srbija!!!!, šta je to?, zanimljiva, Zapadni Sloveni, zemlja hokeja.

Stereotyp na toponymum SLOVAČKA má střed v asociátu Bratislava (11) a jádro tvoří tyto asociáty: Čehoslovačka (4), Češka (3), država (3), hokej (3), Slovaci (2), Škoda (2). Celkem jej tvoří 7 asociátů. Významnou složkou stereotypu jsou asociace, které se váží k Československu („Čehoslovačka“, „Čeho-Slovačka“, „Češka“). Pokud jej porovnáme se stereotypem žáků srbské školy ve Staré Pazově, zjistíme, že je postaven na zcela jiných informacích a chybí mu osobní zkušenost. Celkový počet asociátů: 23.

Srbi: narod 4, Marko Kraljević 2, tvrdogalvi 2, vredni ljudi 2, borci za slobodu, Boris Tadić, Carevi, Delije, dobri ljudi, hrabrost, inat, Isailović, ja, Južni sloveni, lepe devojke, Likovi!, ludaci, lukavi, mali narod, mi, muzika, najbolji, najbolji narod, najjači, nejlepší, navijači, nekultura (prosti su), nesloga, nesložen narod, Pametni, poznati po sportovima, ratovi, super ljudi, super narod, Svetlana Ražnatović – Ceca, Šabani, That's me!, ujedinjeni, veseli, vitezovi, Vojvoda Prijезда, zajedno do Evrope.

Asociativní pole etnonyma SRBI je charakteristické zastoupeností periferie (38 asociátů), slabě vyjádřeným středem – narod (4) i jádrem: Marko Kraljević (2), tvrdoglavi (2), vredni ljudi (2). Autostereotyp je složen ze 4 asociátů, celkem bylo uvedeno 42 asociátů.

Slovaci: ludaci (blázni) 3, narod 3, manjina/nacionalna manjina 2 (1 + 1), Šibadžije (žargon, pohrdlivý výraz: hrubí, neurvalí) 2, debili, Evro Evropa, fafani, fofoni, hokejaši, jezik, katolici, mnogobrojnost, narodnjaci, patika, Pera, pretpostavljam da su dobri – ne znam ni jednog, pristojni, Slovačka, stara Jugoslavija, Šiptari, „Škoda“, UEAN, Uspe (slovenské ženy co uklízejí v Bělehradu), vladaju Slovačkom, zanimljiv narod.

Nakolik může být stereotyp povrchní můžeme vidět na příkladu etnonyma SLOVACI. Je utvořen čtyřmi asociáty: ludaci (3), narod (3), manjina/nacionalna manjina (2), Šibadžije (2). Téměř ze všech získaných asociátů je patrné, že žáci bělehradské školy mají větší povědomí o Slovácích, kteří žijí ve Vojvodině. Dokladem jsou asociáty „nacionalna manjina“, „uspe“ a k nim pravděpodobně směřuje i výraz „Šibadžije“. Celkem má asociativní pole 25 asociátů.

Zajedno: Sloveni 5, narod 3, Balkan 2, Slovenski narod/i 2 (1 + 1), Beogradski sindikat (grupa), carevi, dezodorans, dosta boraca za slobodu, Evropa, futbol zgrada, igra, jedan narod, košarkaši, Liverpool, ljubav, može da prođe, može i bolje, mrze se, nacija, rat, skupa, sloga, smo jači!, smo snažniji, Srbi, šta zajedno? Narod?, teško da ćemo zajedno, zezanje.

Z celkového počtu 28 různých asociátů do středu stereotypu ke slovu-stimulu ZAJEDNO patří asociát Sloveni (5), k jádru slabě početné 3 asociace: národ (3), Balkan (2), Slovenski narodi (2).

K výsledkům dotazníkové ankety v Bělehradu pokládám za potřebné dodat několik informací. Žáci posledního ročníku ji vyplňovali na konci školního roku, když už byli, tak říkajíc, jednou nohou ze školy. Je pravděpodobné, že někteří už nebyli tolik nakloněni ke spolupráci, a to může být jeden z důvodů, proč ve větší míře nebyly všechny asociace a některé byly spíše vtípkováním („jééé“, „šta je to“, „Slovačka se čačka“, „fofoni“). Některé jednotlivé reakce naopak ukazují na to, že i žáci v Bělehradu mají povědomí o Slovácích, někteří na základě osobní zkušenosti. Na stimul Slovačka o tom svědčí reakce „moja drugarica Ana“, na podnět Slovaci „pristojni“, zajímavá je replika jednoho žáka: „pretpostavljam da su dobri – ne znam ni jednog“.

Výzkum si nekladl za cíl představit všestrannou analýzu, nicméně se domnívám, že by získaný materiál mohl být zajímavý pro všechny, kteří se podílejí na plánování a realizaci kulturní politiky vzhledem k druhým národům, národnostem a kulturám, pro učitele jazyka, sociolingvisty, psycholingvisty nebo etnopsycholingvisty. Bylo by zajisté zajímavé analyzovat i soubory asociátů jednotlivých žáků z hlediska jejich hodnotových aspektů, koherence, šíře asociací – tato úloha však přesahovala stanovený cíl.

Na závěr ještě několik poznámek k způsobu psaní některých asociátů. V každé škole se u žáků vyskytly odchylky od pravopisných norem. Zajímavá jsou některá specifika zápisu asociátu slovenských žáků ve Staré Pazově. Část chyb můžeme připsat na vrub odlišné pravopisné konvenci srbského a slovenštiny, např. občasnou chybu v psaní -i-, -y- (srbský pravopis zná jenom -i-), jinou svízel může představovat pro slovenské žáky to, že srbsština nemá diakritická znaménka, a tak se stává, že se na ně „zapomíná“ i ve slovenském psaní. Problém mohou představovat rozdílné pravopisné podoby „stejných“ slov, např.: „Evropa“ srb. – „Európa“ slov. V kontrastu k těmto interferencím je možno zmínit jiný jev, který je naopak podmíněn slovenským jazykovým vědomím žáků. Inventář slovenských hlásek neobsahuje hlásku „ć“ a Pazovčané ji často a zřejmě po generace vyslovují jako „t“, což vedlo (a svedlo) možná některé žáky k psaní variací na jméno „Ćopić“ = Ćopić a ve slovech, kde se písmeno „ć“ vyskytuje. Na tyto častější chyby je možné zaměřit pozornost ve školní práci.

Cílem práce bylo získat informace, které by mohly něco napovědět o budoucnosti slovenštiny (a tedy i Slováků) ve Vojvodině. Po provedené analýze můžeme potvrdit důležitost adekvátních informací, úlohu školy, rodiny a všech, kteří mají vliv na formování a kultivaci stereotypů. Ze získaných asociátů je patrné, že velkou úlohu pro formování auto i heterostereotypů u mladých lidí mají osobní zkušenosti (viz reakce žáků z obou škol Staré Pazovy). Stereotypy se tvoří dlouho a mění se obtížně, proto je nejlepší, když se staví na dobrém základě.

Ze sémantického pohledu mezi asociáty žáků slovenské i srbské základní školy ve Staré Pazově převažují lexémy s pozitivní hodnotou. Z toho usuzujeme, že žáci mají dostatek přímých pozitivních zkušeností na obou stranách a i společenské klima, které působí při tvorbě názoru, je příznivé. Souhrně řečeno: výchova k multikulturalismu¹¹ v tomto konkrétním přirozeném prostředí multietnického spoluzití nese své dobré ovoce. Pro možnost uchování identity Slováků a slovenštiny na území Vojvodiny je to příznivá zpráva.

Naše zkoumání asociativního pole jako základu formování etnokulturního stereotypu představuje jenom sondu do výzkumně i realizačně náročné oblasti. Poznání etnokulturních stereotypů, ke kterému se lze dopracovat s využitím také dalších metod, by mělo napomáhat projektování a rozvíjení adekvátních stereotypů, kde se stýká prostor

¹¹ Multikulturalismus: pozitivní koexistence různých společenských a kulturních skupin se specifickými systémy institucí, tradic, významů, postojů a hodnot na území jednoho politického celku. V jejím rámci by měly být respektovány kulturní zvláštnosti jednotlivých skupin, respektována jejich kulturní identita včetně jazyka, přičemž příslušníci těchto skupin by měly mít stejná práva a povinnosti vůči státu, ve kterém žijí. Multikulturalismus znamená též úsilí o vytvoření pluralitní společnosti zahrnující množství odlišných sociokulturních skupin. Soužití je založeno na principech tolerance, respektu, dialogu a konstruktivní spolupráce. Důležitou složkou a nástrojem multikulturalismu je interkulturní výchova (zdroj: www.varianty.cz).

aplikované psycholingvistiky s prostorem aplikované sociální psychologie a kulturní politiky.¹²

Literatura:

Асоцијативни речник српског језика. П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. Београд: Београдска књига 2005. 525 s.

AITCHISON, Jean: Words in the Mind. An introduction to the mental lexicon. Basil: Blackwell 1987.

BURYÁNEK, Jan: Interkulturní vzdělávání. II. Praha 2005. Dostupné na internetu: <http://www.varianty.cz/cdrom/>.

HUBATKA, Miloslav: O metodě Barvy života. Dostupné na internetu: <http://www.nadanedite.cz/view.php?navezclanku=o-metode-barvy-zivota-&cislocclanku=2008090001>.

NAKONEČNÝ, Milan: Encyklopedie obecné psychologie. Praha: Academia 1997.

ПИПЕР, Предраг: Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи. In: Славистика VII, Београд 2003, с. 22 – 32.

ПИПЕР, Предраг: О проучавањима вербалних асоцијација. In: Језик и говор. Институт за експерименталну фонетику и патологију говора. Београд 2003, с. 55 – 65.

PRŮCHA, Jan: Multikulturní výchova. Teorie – praxe – výzkum. Praha: ISV 2001.

PRŮCHA, Jan: Interkulturní psychologie. Praha: ISV 2004.

ТЕР-МИНАСОВА, С. Г.: Язык и межкультурная коммуникация. Москва: Слово 2000.

ZÍKOVÁ, Tereza: Stereotypní vnímání a hodnocení sociálních skupin. Dostupné na internetu: <http://www.varianty.cz/new/index.php?id=17&action=list&theme=&target=&orderCol=title&direction=DESC&start=20&item=74>

¹² Porov. ПИПЕР, 2003, с. 22 – 32.